

УДК 373.5.016:070

МЕДІАГРАМОТНІСТЬ ГРОМАДЯН У КОНТЕКСТІ ГІБРИДНИХ ВОЄН: ПРИКЛАД УКРАЇНИ

Литвиненко О.В.

Українське національне Інформаційне агентство «Укрінформ»

У статті аналізується сучасний стан інформаційного простору України в умовах протидії російській гібридній агресії. Розглянуто роль засобів масової комунікації у формуванні інформаційних потоків та порядку денного протидії викликам і загрозам національній безпеці країни. У дослідженні виокремлено основні загрози інформаційній безпеці України у контексті діяльності засобів масової комунікації (ЗМК). Розкрито суть фейкової інформації та шляхи нейтралізації її негативного впливу на розвиток подій. Проаналізовано роль медіаграмотності громадян у протистоянні України інформаційній інтервенції країни-агресора.

Ключові слова: гібридна війна, ЗМК, інформаційна безпека, інформаційний простір, медіаграмотність, фейкова інформація.

Постановка проблеми. Четвертий рік поспіль Україна перебуває в активній фазі гібридної війни з Російською Федерацією. На початку 2014 року Українська держава зіштовхнулася з новітніми викликами і загрозами територіальній цілісності, суверенітету й демократичному ладу в країні. Незаконна анексія Кримського півострова в умовах відсутності збройного опору, військове вторгнення на Донбас й окупація в стислі строки значної території Донецької та Луганської областей стали можливими завдяки багаторічним підготовчим діям Росії з підриву авторитету та довіри місцевих мешканців до української влади і співгромадян з інших регіонів. Довготривалі інформаційні кампанії, приховане втручання в економічні, енергетичні, гуманітарні сфери російської сторони сприяли створенню підґрунтя для реалізації більш потужних кроків і заходів агресивної політики Росії у відносинах до незалежної України.

Усі методи й засоби такої інтервенції у наукових, експертних, політичних та навіть суспільних колах знайшли своє відображення у визначенні цієї неоголошеної війни «гібридною». Головна особливість гібридної війни (від лат. *hybrida* – помісь, комбінація двох або більше різних об'єктів або характеристик, властивостей у одному об'єкті) полягає в тому, що «сучасні супротивники використовують звичайні/незвичайні, регулярні/нерегулярні, відверті/приховані засоби і застосовують усі виміри війни для подолання західної переваги в звичайній війні» [2]. Гібридний характер будь-якої діяльності означає, що опонент вдаватиметься до застосування одночасно широкого спектру інструментів і засобів боротьби.

Показником «гібридності» війни є зусилля противника, зазвичай приховані, спрямовані на підрив становища об'єкта, проти якого чиниться агресія, у різних сферах – військовій, економічній, політичній, дипломатичній, культурній, енергетичній, духовній. Проте найпотужнішою така підривна діяльність є в інформаційному просторі. Досвід російської агресії в Україні, а також її подальше поширення на сучасному етапі в Західну Європу й Сполученні Штати засвідчив: вивчення інформаційної складової гібридної війни за нинішніх умов є вельми актуальним і значущим завданням, оскільки отримані результати допоможуть не лише протистояти ворогові на «гаря-

чих» етапах боротьби, але й попереджувати їх виникнення чи суттєво зменшувати негативний вплив і шкоду для держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовні наукові дослідження інформаційної сфери провели такі вчені, як І. Арістова, І. Бачило, В. Гриценко, Р. Калюжний, В. Ліпкан, О. Тоффлер, Ф. Фукуяма та ін. Низка вітчизняних науковців, зокрема І. Бекешкіна, Д. Видрін, В. Горбулін, О. Литвиненко, Г. Почепцов, В. Степанов, О. Хилько займаються вивченням інформаційної складової життєдіяльності сучасного суспільства, різних аспектів національної та інформаційної безпеки держави, засобів впливу на людину інформаційних технологій, інструментів пропагандистської кампанії Росії, що використовуються для насадження викривленої інформаційної картини світу, дискредитації України на міжнародній арені й втручання в український інформаційний простір. Здійснюються дослідження інформаційної безпеки суспільства в контексті зміцнення обороноздатності України [1].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій з досліджуваної проблематики показав, що найбільш проблемними питаннями є комплексний підхід до вивчення ролі українських засобів масової інформації (ЗМК) у протистоянні інформаційній агресії, а також медіаобізнаність українських громадян.

Мета статті. Метою нашого дослідження є комплексний аналіз діяльності українських мас-медіа під час здійснення інформаційного та військового вторгнення Російської Федерації на територію України, рівня медіаграмотності громадян та вміння орієнтуватися в інформаційному просторі в умовах інформаційної війни. Фундаментальною основою дослідження медіаграмотності громадян України у контексті гібридної війни є медіафілософія.

Виклад основного матеріалу. Розвиток інформаційного суспільства і технологій зумовив входження в активний слововжиток пересічних громадян поняття інформаційного простору – системи доступних у країні інформаційних джерел і ресурсів. Міжнародна концепція державного суверенітету передбачає право кожного народу бути господарем інформаційного простору на своїй території, визначати політику у цій

галузі, яка має гарантувати національну безпеку. Чинні нормативно-правові акти гарантують право українців на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, моральному та психологічному стану людини [4]. Виходячи з цього, держава повинна всіляко захищати свій національний інформаційний простір, сприяти його розвитку в інтересах українського суспільства, поширенню власне проукраїнських ідей, забезпечуючи тим самим неможливість інформаційного проникнення інших країн у вітчизняне інформаційне поле. Національний інформаційний продукт повинен бути вже за своєю суттю українським, тобто мати притаманні українській нації ознаки, бути виробленим на українській основі й сприяти поширенню проукраїнських ідей як всередині країни, так і поза її межами. Саме в цьому і полягає українськість вітчизняного інформаційного простору.

Гібридна війна передбачає, що у разі, якщо у військовій сфері успіху можна досягти, застосувавши найновішу бойову техніку та озброєння, чисельністю війська, то в інформаційній сфері основною базою для цього є формування контенту інформаційних потоків, які переважно становить масова інформація. Вплив мас-медіа на перебіг будь-яких суспільних процесів із розвитком інтернет-технологій продовжує зростати й трансформується з пасивного на активний. Це означає, що ЗМК припиняють бути лише «сторонніми спостерігачами за подією» й починають самі виступати каталізаторами, а інколи й авторами ідеї щодо створення певної події. За таких умов виникає висока ймовірність порушення засадничих принципів інформаційної безпеки як кожної окремо взятої особи, так і суспільства та держави в цілому щодо права отримувати достовірну, правдиву, неупереджену й усебічну інформаційну картину світу. Важливу роль у цьому питанні відіграє вміння авторитетних традиційних мас-медіа вчасно перейти на найсучасніші методи й засоби роботи, інтегруватися до інших інформаційно-комунікативних форм функціонування й ефективно конкурувати в новому інформаційному просторі.

Тенденції формування інформаційного простору не тільки в Україні, але й у більшості розвинених країн світу показують, що із розвитком комунікаційних технологій, з прискоренням глобалізації інтерес споживачів на початку XXI століття змістився з великих розлогих аналітичних матеріалів до коротких повідомлень про події в різних сферах життя суспільства. Якщо десять-п'ятнадцять років тому популярними були великі аналітичні матеріали, у тому числі й розгорнуті багатотематичні інтерв'ю, то сьогодні затребувані короткі повідомлення – новини, невеликі за обсягом бліц-інтерв'ю, стислі коментарі. Крім того, у зв'язку зі зростанням кількості ЗМК, актуальним для пересічних громадян є питання формування єдиної новинної стрічки з різних джерел. Таку можливість надають соціальні мережі. Про цей факт також свідчить переорієнтація мас-медіа на соціальні мережі – у 2018 році переважна більшість українських ЗМК мають свої сторінки мінімум в одній із таких платформ комунікації (а часто і в трьох та більше) – від найпопулярнішої серед міжнародної спільноти Facebook до Twitter, Youtube, Telegram тощо.

Сторінки користувачів соцмереж дозволяють одночасно в єдиній стрічці переглядати підбірку повідомлень зі сторінок низки ЗМК, тобто слухати так звані дайджестом подій. Перевага подібного інформування полягає в тому, що користувач самостійно визначає мас-медіа, з яких він бажає отримувати інформацію. До того ж саме в соцмережах є можливість найлегше та найшвидше без додаткової реєстрації чи авторизації показати власне ставлення до матеріалу за допомогою «лайку» чи написання коментарів до повідомлення. З іншого боку, редакція ЗМК також має безпосередній контакт зі своїми користувачами, які не лише переглядають новини, але й допомагають їх створювати – підказують теми для матеріалів, інформують про події тощо.

У той же час загрозу вітчизняному інформаційному простору несе тенденція до подальшої гонитви за легкими прибутками власників мас-медіа й заповнення шпальт газет, ефірів телебачення й радіо, контентів інтернет-ресурсів запозиченою за кордоном низькоякісною продукцією, а також свідомо викривленими фактами, які часто пропагують чужі для українців моральні й політичні цінності, працюють на розкол суспільства.

Серед загроз інформаційній безпеці України в медіа-сфері пропонуємо виділити такі: 1) відсутність ефективної державної інформаційної політики національної спрямованості; 2) розпорошеність медіа-ринку між приватними особами – представниками великого бізнесу не тільки українського, але й зарубіжного; 3) надзвичайно потужна економічна залежність ЗМК від власників; 4) незбалансованість у системі подачі інформації для кінцевого споживача, у результаті чого виникає або ж інформаційний вакуум чи «голод» або інформаційне перенасичення; 5) таблоїдизація (так зване «пожовтіння») мас-медіа; 6) перекручування, виривання з контексту фактів, акцентування інформації на негативі; 7) відсутність законодавства у сфері регулювання діяльності ЗМК в Інтернеті.

Як правило, розглядаючи проблему «чистоти інформаційного простору, експерти й дослідники зосереджують увагу на відповідності матеріалів критерію правдивості. Викривлену або зовсім неправдиву інформацію прийнято називати «фейковою» або «фейками». В українську мову це поняття потрапило з англійської й буквально перекладається як «підробка», «той, що не відповідає реальності». У системі ЗМК «фейк» пропонуємо розглядати як навмисне розповсюдження недостовірної або вигаданої інформації у матеріалах як таблоїдної журналістики, так і новинної. Вкидання в український інформаційний простір подібної інформації є частим явищем на сучасному етапі гібридної війни, що має на меті посіяти паніку й хаос всередині українського соціуму. Загальновідомими є поширені російськими мас-медіа фейки про «бандерівців» в Україні, «розп'ятого хлопчика» у Слов'янську, представлення жахливих кадрів воєн різних років у різних частинах земної кулі як подій на Донбасі, «поїзд із бандерівцями» у 2014 році, які мали нібито «знищити» українських громадян Донеччини й Луганщини.

Зважаючи на глобальність поширення російської гібридної агресії у світі низка країн Європейського Союзу, наприклад, Франція оголосили про намір ухвалити «антифейкове» законодав-

ство. Про такі плани у січні 2018 року заявив також і Президент України Петро Порошенко. Проте станом на березень жодної законодавчої ініціативи з цього питання у Верховній Раді не зареєстровано й не винесено на громадське обговорення. Разом з тим виникає питання щодо необхідності прийняття окремого закону з метою регулювання «антифейкової» діяльності. Чинне законодавство України, зокрема Цивільний кодекс, забороняють поширювати неправдиву інформацію й надають громадянам право відстоювати законність інтересів у судовому порядку. Будь-який інший закон, на нашу думку, запровадить додаткові форми заборони й боротьби з відповідними матеріалами, тим самим розширивши спектр засобів з метою утисків свободи слова й посягання на демократичні устрої в країні, одночасно не будучи спроможним захистити повною мірою інформаційний простір від фейків. Значний розвиток сучасних технологій дозволяє обходити легальними/нелегальними шляхами будь-які заборони, відповідно, поширювати цю інформацію серед користувачів соціальних мереж і, як наслідок, у мас-медіа або ж навпаки.

Водночас подання неправдивої інформації є не єдиною і найбільшою загрозою сучасного інформаційного простору України. Частими є випадки опублікування перекрученої, неповної, так званої «замовчаної» інформації відповідно до інтересів власників ЗМК та редакційної політики видань. Для дослідження вказаної проблематики нами було проаналізовано п'ять загальнонаціональних інтернет-видань, які є інформаційними агентствами або новинними мас-медіа, вони здебільшого подають стислу інформацію-факт, є найбільш читабельними на українському інформаційному ринку й визнані Інститутом масової інформації лідерами серед інших ЗМК за дотриманням журналістських стандартів: Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ», інформагентство «Ліга.net», «Українська правда» (далі – Укрп Правда), «112.ua» (текстова частина видання), «Цензор.net» [5]. Предмет вивчення – контент мас-медіа у березні 2018 року [6].

Прикладом перекручування інформації із цілеспрямованим/ненавмисним замовчуванням у ній національного компоненту є новина від 28 березня 2018 року. Виступаючими перед дітьми, які приїхали на екскурсію до Києва, Президент Петро Порошенко розповів, скільки загинуло маленьких українських громадян із початку російської агресії на Донбасі у 2014 році, а також згадав про загиблих дітей у Сирії та місті Кемерово (Російська Федерація) унаслідок пожежі в торговельному центрі за кілька днів до цього. Пряма мова Глави держави, що можна перевірити у відкритих джерелах в інтернеті, звучала так: *«Світ проходить зараз дуже непрості часи. Так само як і Україна. Ми маємо тримати наше серце відкритим до проблем, до болю простих людей, у першу чергу дітей. 242 дитини було вбито російськими агресорами, починаючи з 2014 року, 147 дітей загинули під час нападу на цивільне населення у Сирії. Велика кількість дітей 25 березня загинула в Кемерові. Я хочу висловити найщиріші слова співчуття рідним і близьким»*. Виходячи із цього тексту, зрозуміло, що Президент приніс співчуття як родичам загиблих в Україні, так і в Сирії та Росії. Також

важливою складовою стандартів є необхідність винесення в акцент національної інформації, тобто щодо вбивства 242 дітей на Донбасі.

Укрінформ новину подав із заголовком: *«Внаслідок російської агресії на Донбасі загинули 242 дитини – Порошенко»*; Ліга.net подає дві новини – *«Порошенко: Російські агресори вбили 242 дитини в Донбасі»* та *«Пожежа в Кемерові: Порошенко і Гройсман висловили співчуття»*; Укрп Правда – *«Порошенко висловив співчуття рідним загиблих у Кемерові і Сирії»*; на 112.ua дві новини – *«Порошенко висловив співчуття у зв'язку з трагедією в Кемерові»*, *«Від початку АТО на Донбасі загинуло 242 дитини, – Порошенко»*, як і Цензор.net – *«242 дитини було вбито російськими агресорами починаючи з 2014 року, – Порошенко»* та *«Порошенко висловив співчуття у зв'язку з трагедією в Кемерові»*.

Як результат, лише одне із п'яти ЗМК подало інформацію, озвучену Президентом України із акцентом на загальнонаціональній проблематиці. Три видання також оприлюднили такі ж матеріали, але поряд із новинами про співчуття, у яких простежується тільки частина меседжу (викинуто частину про співчуття родичам загиблих на Донбасі дітей). Одне ж видання взагалі подало тільки новину із «замовчаною» інформацією.

У цьому контексті важливим є формування системи національного інформаційного простору, здатного до саморегулювання із метою захисту національних інтересів. Мова йде про те, що мають бути напрацьовані ефективні практики реагування на подання вітчизняними мас-медіа неправдивої або перекрученої, «замовчаної» інформації. Такий підхід стосується не винятково напрацювання законодавчих ініціатив, а також забезпечення розвитку медіаосвіченості або ж медіаграмотності українських громадян, що сприятиме вже на рівні сприйняття першопочаткових даних виокремленню дійсних новин і «перекручених» чи взагалі брехливих.

Дослідник А. Федоров зазначає, що медіаграмотність засновується на: розумінні впливу медіа на особистість і суспільство; розумінні процесу масової комунікації; здатності аналізувати та обговорювати медіатексти; розумінні контексту медіа; здатності до створення та аналізу медіатекстів; традиційних та нетрадиційних навичках грамотності; задоволенні, розумінні та оцінці змісту медіатекстів. Експерти виділили такі цілі медіаосвіти та медіаграмотності: розвивати здатність до критичного мислення та критичної автономії особистості; розвивати здатність до сприйняття, оцінки, розуміння, аналізу медіатекстів; готувати людей до життя в демократичному суспільстві; розвивати знання соціальних, культурних, політичних та економічних смислів та підтекстів медіатекстів; навчати декодуванню повідомлень; розвивати комунікативні здатності особистості; розвивати здатність до естетичного сприйняття, оцінки, розуміння медіатекстів, до оцінки естетичних якостей медіатекстів; навчати людину самовиражатися за допомогою медіа; навчати людину ідентифікувати, інтерпретувати медіатексти, експериментувати з різними способами технічного використання медіа, створювати медіапродукти; давати знання з теорії медіа та медіакультури; давати знання з історії медіа та медіакультури [3, с. 20].

Про низький рівень медіаграмотності українців свідчать результати соціологічного опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології у лютому 2018 року [5]. Лише 53% респондентів вважають, що вони принаймні в більшості випадків здатні відрізнити якісну інформацію від дезінформації та фейків (у т. ч. 20% вважають, що завжди можуть відрізнити якісну інформацію від фейків). Третина українців (31%), навпаки, вважають, що вони або взагалі не можуть відрізнити, або можуть лише в меншості випадків. Серед критеріїв ідентифікації фейків частіше за інші називалися довіра до ЗМІ, в якому з'явилася інформація (для 33% жителів України це один із основних критеріїв), і наявність автора (30%). У той же час практично серед усіх соціально-демографічних категорій населення більшість вважає потрібним навчання медіаграмотності. Більшість жителів України (61%) вважає, що держава і громадські організації мають докласти зусиль для підвищення медіаграмотності. Якщо на заході, в центрі й на півдні України 61–66% вважають важливим навчання медіаграмотності, то на сході – 43%.

Оприлюднені дані свідчать про відсутність ефективних механізмів навчання громадян України орієнтуватися в сучасному інформаційному просторі. Переважна більшість зусиль, які докладаються в системі захисту інформаційного простору та протидії ворожій пропаганді, спрямовані на роботу з джерелами та засобами подання інформації, а кінцевий споживач у цьому

ланцюзі залишається поза увагою. Проте саме він є ключовим елементом впливу інформації, оскільки з отриманих повідомлень реципієнт формує власну інформаційну картину світу, на основі якої надалі ґрунтуватиметься його реагування і поведінка в різних ситуаціях і подіях – від участі у громадсько-політичному житті до підтримки державної політики, захисту країни та загалом бачення її подальшого розвитку.

Висновки і пропозиції. Отже, інформаційна безпека держави та громадянина на сучасному етапі розвитку суспільства є визначальним фактором захисту як національних, так і особистих інтересів. Гібридна інтервенція Росії на територію України зумовила виникнення безлічі новітніх надзвичайно небезпечних загроз для суверенітету й територіальної цілісності, збереження демократичного устрою Української держави. Інформаційна складова російської агресії є визначальним чинником, який формує базові засади шляхів подальшого розвитку подій. Із метою недопущення досягнення країною-агресором запланованих цілей українські ЗМК, які є постачальниками більшості інформаційних потоків у країні, мають дотримуватися стандартів подачі інформації й забезпечити розповсюдження винятково правдивих і повних повідомлень. У свою чергу, головним захистом для громадян від шкідливого інформаційного впливу як складника гібридної війни є підвищення власного рівня медіаграмотності й медіаосвіченості.

Список літератури:

1. Воропаева Т. Информационная безопасность как фактор укрепления обороноспособности Украины / Т. Воропаева // GISAP: Sociological, Political and Military Sciences. – 2016. – Part 10 (November). – Pages 7–11.
2. Гібридна війна – чи вона взагалі існує? // НАТО Ревю. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nato.int/docu/review/2015/Also-in-2015/hybrid-modern-future-warfare-russia-ukraine/UK/index.htm>.
3. Медіаосвіта та медіаграмотність: короткий огляд / В. Іванов, О. Волошенко, Л. Кульчинська. – К.: АУП, ЦВП, 2011. – 58 с.
4. Пиріг В. Національний інформаційний простір України активно денационалізують? [Загол. з екрана] / В. Пиріг. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://postup.brama.com/usl.php?what=7180>.
5. Протидія російській пропаганді та медіаграмотність: результати всеукраїнського опитування громадської думки Аналітичний звіт // Детектор медіа. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://detector.media/infospace/article/136017/2018-03-27-protidiya-rosiiskii-propagandi-ta-mediagramotnist-rezultati-vseukrainskogo-opituvannya-gromadskoi-dumki/>.
6. Результати моніторингу ЗМІ за рівнем дотримання професійних журналістських стандартів. 1-й квартал 2018-го року // Інститут масової інформації. – 26 березня 2018 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://imi.org.ua/monitorings/rezultaty-monitorynhu-zmi-za-rivnem-dotrymannya-profesijnyh-zhurnalistskyh-standartiv-1-j-kvartal-2018-ho/>.

Литвиненко Е.В.

Украинское национальное Информационное агентство «Укринформ»

РОЛЬ МЕДИАГРАМОТНОСТИ ГРАЖДАН В КОНТЕКСТЕ ГИБРИДНОЙ ВОЙНЫ: ПРИМЕР УКРАИНЫ

Аннотация

В статье анализируется современная ситуация в информационном пространстве Украины в условиях противодействия российской гибридной агрессии. Рассмотрена роль средств массовой коммуникации (СМК) в формировании информационных потоков и повестке дня противодействия вызовам и угрозам национальной безопасности страны. В исследовании выделены основные угрозы информационной безопасности Украины в контексте деятельности СМК. Раскрыта суть фейковых сообщений и пути нейтрализации их негативного влияния на развитие событий. Проанализирована роль медіаграмотности граждан в противостоянии Украины информационной интервенции страны-агрессора.

Ключевые слова: гибридная война, СМК, информационная безопасность, информационное пространство, медіаграмотность, фейковая информация.

Lytvynenko O.V.

Ukrainian National Ukrinform Information Agency

THE ROLE OF THE NEWS LITERACY OF CITIZENS IN THE CONTEXT OF A HYBRID WAR: THE EXAMPLE OF UKRAINE

Summary

The article analyzes the current state of the informational space of Ukraine in the face of Russian hybrid aggression. The role of mass-media in the process of creation information flows and the agenda to counteract the challenges and threats to the national security of the country is considered. The research highlights the main threats to Ukraine's information security in the context of the activity of mass-media. The essence of fake information and ways of neutralization of its negative influence on the country's development are revealed. The article also analyzes the role of the news literacy of people in the fight of Ukraine with the information intervention of the country-aggressor.

Keywords: hybrid war, mass-media, information security, information space, news literacy, fake.